

SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS A MAGYAR KÖZOKTATÁS

KÉRDÉSE

Varsányi Péter

NEVELÉSTUDOMÁNYI LÉLEKTANI INTÉZET

I.

A polgárosodás képviselői mindig nagy szerepet tulajdonítottak a nevelésnek. Nem csoda, hogy amikor nálunk is megindult a küzdelem országunk polgári átalakításáért, e mozgalom vezetői is felkarolták a nevelés ügyét, s haladó szellemű oktatás megvalósításán fáradoztak. Azonban a magyar iskolaügy Bécestől függött, s ha ezen a téren bármilyen eredményt óhajtottak elérni, akkor kemény, szívós küzdelemre volt szükség. Az iskolaügy nem maradhatott pusztán kulturális kérdés, hanem a nemzeti függetlenségünkért folyó harc egyik küzdőterévé vált.

A polgári átalakulást, s ennek következtében a nemzettéválást célzó törekvések már az 1790-91. országgyűlésen felmerültek. A gazdasági, társadalmi és politikai reform szükségességének gondolata nem öltött ugyan határozott formában testet az országgyűlés törvényeiben, de mégsem sikkadt el teljesen. A LXVIII. t. c. a követi utasításokban felvetett sérelmek és kívánságok alapján a legközelebbi országgyűlésre törvényjavaslatok kidolgozásának kötelezettségével 9 bizottságot küldött ki. Országos bizottság foglalkozott a nevelés kérdésével is. Ezt II. Lipót dekrétuma így körvonalazza:

„Mivelhogy a közlérsadalom jóléte főképen az ifjuság nevelésétől függ : azért ő királyi felsége jóváhagyásával határozták a karok és rendek, hogy a nemzeti nevelés és a sajtószabadság általános elvei rendszerének kidolgozására, a királyi jogok sérelme nélkül, országos bizottság neveztessék ki, amely azután munkálatát átvizsgálás és helybenhagyás után törvényel közé iktatás végett bemutatja.» /1/ A fentiekben megjelölt bizottságok még az 1790-es év folyamán megalakultak, s 1792-93-ban már munkához is láttak. Ezek a bizottsági munkálatok még nem tettek lépéseket a fennálló viszonyok gyökeres átalakítására, mivel alapjában véve a feudalizmus talaján állottak. A művelődésügyi bizottság első sorban a magyar nyelv kérdésével foglalkozott, de felmerült a gyakorlati oktatás gondolata is. Tessedik Sámuel tervezetében már a gazdasági téren haladni akaró ország igényei öltöttek testet. Tessedik ugyanis benyújtott javaslatában a népoktatás fejlesztését, gyakorlati gazdasági irányúvá tételeét sürgette. Felmerült ezenkívül a mezőgazdaságtan magasabb foku, az egyetemen, akadémiákon és középiskolákban történő tanításának kérdése is. Gyáriparunk fellendítése érdekében pedig mechanikai és technikai iskolák felállítására nyújtottak be javaslatot. A bizottság a javaslatok közül többet a magáévé tett, bár összefoglaló jelentése az erőteljesebb gazdasági irányt első sorban az alsófoku oktatásban kívánta érvényre juttatni. Ez a jelentés 1792. őszén már javaslat formájában öltött testet, amely eljutott Széchenyi Ferenc egykori titkárához : Hajnóczy Józsefhez is, aki a konzervatív szellemben fogant tervezet egyes megállapításaival kapcsolatos megjegyzéseit a margóra írta : „Ügyelni kell rá – mondja a tervezet – nehogy az alsóbb néposztályok fiait túl nagy számban fóduljanak az iskolába, és így a mesterségek elnéptelenedjenek.» A haladó gondolkodású, radikális Hajnóczy ehhez a következő megjegyzést füzte : „Ez a félelem fölösleges. Előjogaink, kiváltságaink és mentességeink bőségesen gondoskodtak arról, hogy ez elő ne forduljon és minden rend arra törekszik, hogy a nem-nemesek mélységés tudatlanságban nevelkedjenek és a telhetséges szellemeket

18.

elfojtsák.»/2/ A király «nagyvonalu» beleegyezése a nevelési reformba azonban csak porhintés volt a nemesi mozgalom szemébe. Az udvar igazi véleményét a népnevelés kérdésében Sándor Lipót főherceg, a nádor juttatta kifejezésre, amikor is 1795-ben a királyhoz azt írta, hogy az ifjúság « a leggonoszabb elvekkal » van eltelve. A falusi iskolákra vonatkozóan pedig a következő nézetét hangoztatta : «szükségüket nem tudom belátni, mert attól félek, hogy a parasztoknak olyan ismereteket nyújtanak, amelyekre nekik nincs szükségük, s amelyek nem fogják őket boldoggá tenni. Az írás és olvasás a falusi népnek véleményem szerint itt nem szükséges.» /3/ Lényegében, amikor a király a nevelésről, mint feleségijogról beszél, ezzel és az ehhez hasonló felfogásokkal azonosítja magát.

A XIX. sz. fordulóján a falusi iskolák alacsony szinten állottak. A legtöbb helyen a tanításnak sem a tárgyi sem a személyi feltétele nem volt meg. Azí, hogy ez nem légből kapott kijelentés, bizonyítja egy 1806-ban megjelent munka, amely Nagyajtai ifjabb Cserey Farkas tollából került ki : « A legfontosabb és legágazatosabb veszély a falusi iskola-mesterek csekély száma és képzettsége. De hogy minden tekintetben megfelelő iskolamestereket kaphassunk, szükséges, hogy a falusi mesterek állapota tisztaságesebb karba rendezetűdjön, fizetése nagyobbuljon s új ösztönzések által is mind kedvek, mind szorgalmatosságuk gyarapíttasson, mert az igazat megvallva, a mostani falusi iskola-mestereég bizony szegénységbe esett.»/4/ Miben látja Cserey a kivezető utat ? Idézzük szavait : azért, hogy «mi hátrább ne maraggyunk, vegyük munkába azon eszközöket, melyek a megvilágosodásra vezethetnek. Mivel pedig ezt az ember tökéletesedés által nyerheti meg, a tökéletesedéshez pedig helyesen intézett és jókori neveléssel juthat, kívánatos a falusi nevelésnek módgyával foglalkozni»./5/

Ezt a szükségletet szüntette a kor mindegyik kiemelkedő politikusa felismerte, s meg is tette a szükséges lépéseket, amelyek a magára talált nemzet első lépései voltak. Az 1825-27-es nevezetes reform-országgyűlésen Széchenyi István kezdeményezésére életrehívták a Tudos

Társaságot, amely jelentős tényezőjévé vált Pest irodalmi várossá válásának, s egyben a magyar nyelv intézményes felkarolásának. A nevelésügyi bizottmánynak szerény javaslataival /a gimnáziumban legalább egy tárgy magyar nyelvű tanítása, mezőgazdasági és műszaki felsőbb intézetek létesítése, népiskolákkal kapcsolatban alsó foku ipariskolák/ az udvar politikája miatt nem valósulhattak meg. Ezeket nyomtalanul kitörölni a nemzet tudatából azonban még az udvar sem tudta. A nyelvtörvények hatására egyes megyék hazafias kötelességüknek tartották, hogy saját hatáskörükben segítsék elő a magyar nyelv ügyét. 1826-ban Vas megye határozatot hozott a népoktatás magyarra tételeiről és javításáról is. A határozat jelentőségét a következőképpen lehet summázni: "A magyar nyelvű, javított egységes oktatás programja az egységes polgári kultúra megteremtésének szélesebb kaput nyitott a pusztá nyelvművelésnél és terjesztésnél, mert a határozatok megalkotóinak tudtán kívül sokkal bőlgőbb lehetőséget nyújtottak a polgári világnézetű közönség nevelésére." /6/

A haladás képviselői nagy reményekkel várták az 1832-es országgyűlést. 1828-30 között dolgozták át az 1790-91-i országgyűlés reformtervezeteit. Ezek a munkálatok óriási hatással voltak Széchenyre is, Kossuthra is, s általában a haladó mozgalom tagjaira. A reformtervezet által kiváltott izgalom tetőpontjára hágott, amikor köztudomásúvá vált, hogy a nádor a bizottmányok anyagát nemcsak az országgyűlés elé terjeszti, hanem megvitatás céljából a megyéknek is leküldi. Ettől kezdve a megyék arra készültek, hogy a maguk körében vivják meg a harcot, s haladó követi utasításokkal semlegesítsék a konzervatív jellegű országos munkálatokat. Ekkor jelent meg a Hítel, amelynek hatása ez a felfokozott légkör is fokozta. Bár a Hítel számtalan nevelési problémát vet fel, a népnevelést, a népoktatást még nem tárgyalja. Ez nem véletlen, de erre a kérdésre majd később térünk ki. A nádor a reformtervezetek anyagát 1830 végén küldte le, hogy vitassák meg, és 1831. okt. 2-ig dolgozzák ki és terjesszék fel arról véleményüket, a kormányhoz. Ezek a viták az 1832-es évbe is átnyúltak, mivel az 1831-es parasztfelkelés miatt ebben az évben elmaradt az országgyűlés. A viták óriási összecsapásai voltak a haladó és konzervatív ele-

20.

meknek, A haladó oldalon legtöbb helyen a Széchenyiével azonos, vagy hasonló nézeteket vallók állottak /Károlyi György, Andrássy Gy., Siskovics József/, s az általuk vallott eszmék nyomták rá bélyegüket a követi utasításokra, A Bánya-megyék - mint az a követi utasításból kitűnik - a nemzeti nevelés által azt akarták elérni, hogy 'egy morális testbe' olvadjanak össze a haza többféle rendű, nyelvű, szokásu polgárai'. Ez az érdekegyesítés eszméje, Haladó volt ez az eszme annyiban, amennyiben a Bécs elleni politikai harc által támasztott szükségletet elégítette ki, azonban a nemzet 'többféle rendű, nyelvű' polgárait maradéktalanul nem tudta magába foglalni, mivel ezeket nem az egyenlőség talaján akarta megnyerni, Figyelemre méltó még a Nógrád megyei követi utasítás, amelyen Széchenyi hatása már szembetűnően kimutatható, A nemzetiség és a nemzetivé válás ügyé s a 'kiművelt emberfők' szaporítását Széchenyi nyomán, de a Széchenyi által kijelölt eszközöket messze túlhaladva kívánta szolgálni, Javaslatai : az oktatás nyelvének magyarrá tétele, az egységes állami nevelés megvalósítása, a felekezeti oktatás megszüntetése, a szegény, de tehetséges gyerekek ingyenes taníttatása és segélyezése, az összes egyházi alapítványok és tanító szerzetesi javak államosítása, összeolvasztása, stb, A falusi oktatás színvonalának emelésére 52 millió ezüsförintos országos alap létesítését javasolta, amelyből 12.000 néptanító megfelelő szintű fizetését lehetett volna biztosítani./7/

Ez a haladó szemléletű javaslat nem maradt elszigetelt a megyén belül, mivel nyomtatásban megküldték a többi megyéhez is, s természetesen nagy hatást váltott ki az ország haladó közvéleményében, A hatást fokozta az is, hogy a nézetek, javaslatok szervesen beleilleszkedtek a kor más szükségleteibe /Örökválság, éhség, eltörlése, hitel stb./

Az 1832-36 évi országgyűlés nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, A haladó szárny az iparfejlesztés érdekében ipar - vagy reáliskola felállítását kívánta a szükségnek megfelelően minden nagyobb városban, Pesten pedig műegyetemet, A király ezt azon a címen vetette el, hogy az oktatás királyi jogkör, A makacs ellenállás láttán a reformpolitikuskok a nemzeti mozgalom egyik fő kérdésévé tették az oktatás ügyét, Kezdetben

az óvoda ügyét karolták fel, 1828-ban csak egy óvoda működött /Brunswick "Angyalkertje"/, a reformpolitikusok kezdeményezésére a megyei nem esek társadalmi uton 1843-ra 34, 1847-re 89 óvodát állítottak fel/8/ 1841. január 2-ra a reformkor jelentős eseményének napja : megindult a Pest-i Hírlap, amelynek hasábjain Kossuth Lajos fejtette ki - Széchenyiénél haladóbb- elveit. A szinte az ország minden problémáját felölelő vezércikkok hosszú sorában helyet kaptak a nevelési kérdések is. Harcol a kisdédóvó intézetekért, /9/ a lelenházakért /10/, a protestans egyházak felekezeti egy- ségért a nevelés területén /11/, s ami a legnagyobb érdeme ezen a téren : a népnevelésért. Ezeket a cikkeket konkrét javaslatokkal teszi hasznossá : a "Műipar" /12/ c. cikkében ezt javasolja : "... egy pár tanítót tartani, kik /mint Berlinben igen nagy sikerrel történik/ vásár- és ünnepnapokon a mesterlegényeknek életkörükbé vágó technikai tudományokból ingyen népsze- rű leckéket adjanak, egy harmadik oktatót pedig, ki a mesterinasokat ma- gyar nyelvre oktassa." A cikkben felvetette a népnevelés kérdését is, vi- szont feszegetni nem merie, mert "igen sok ugynevezett liberálisokat tudnánk nevezni, kik a nép nevelésének éppen nem barátai, mert a népnevelés hát- terében ijesztő rémeket képzelnek". Eme liberálisok között - mint később lát- ni fogjuk - ott találjuk Széchenyit is. Nagy jelentőségű az 1841. ápr. 28-án megjelent cikk, melynek címe : "Valami a népneveléshez". Kossuth a nép- nevelést kora legkorszerűbb kérdésének tartotta, mivel ettől várta a gazda- sági élet fellendülés é. Kortársait figyelmeztette, hogy a népoktatás fő irány- elve a nép életmódjának, hivatásának, rendeltetésének figyelembevétele. Ez pedig Magyarországon a földművelés. Ezért a követelmények a következők :

1./ A földművelési jellegű népnevelésnek gyakorlatinak kell lennie,

mert máskülönben haszontalan. Ehhez pedig föld és gazdaság kell !

2./ A tanítók sorsán javítani kell, mert "... élelmi gondoktól kinzott állapotban jó tanítót várni képtelenség."

Ha ezt a követelést összehasonlítjuk Nagyajtai fent idézett panaszá- val, láthatjuk, hogy Kossuth mennyire a kor szükségletét tárta fel.

II.

Az előzőkben utalás történt Széchenyi érdeklődésére a nevelés kérdései iránt. Nézzük meg röviden, milyen nézeteket vallott Széchenyi a nevelésről, Széchenyi, bár sokat írt a nevelésről, egységes rendszert nem hozott létre életművében. Az egységes munkákból összeszedett mozaikokból mégis össze tudunk állítani egy többé kevésbé összefüggő képet.

A felvilágosult racionalista gondolkodás hiveként hirdette: "minden emberben van valami jó, mint virágokban méz" /Hitel/, s erre a jóságra építve írta: "én azt szeretem hinni: minden jobb lelkű ember bizonyos vágyást hordoz szívében, . . magán, felebarátain s mindenben, ami őket környezi, szüntelen javítani"/II./

Ez a javításvágy kerekedett felül Széchenyiben is, amikor a magyar társadalmat vizsgálva rádöbbsent, hogy a fennálló viszonyokban változásra van szükség. Felismerte, hogy Magyarország a nyugati államokhoz képest nagyon is hátul kullog a fejlődés útján, s a jó hazafi "mennél hátrább van hazája, annál inkább tartozik annak elővitelén fáradozni"/ Hitel/ Egész munkásságában központi helyet foglalt el az a szempont, hogy az emberiség a haladás végtelen útján jár, ő pedig ennek az emberiségnek akart szolgálatot tenni: "az emberiségnek egy nemzetét megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni s szeplőtlen mineműségében kifejtetni, nemeseíteni erőit, erényeit s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve végcéljához az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, kérdelem, lehet e ennél minden kevesertől tisztább érzés?" /Kelet népe/. Az emberiség felemelését annak kisebb egységének, a nemzetnek mind tökéletesebb kifejtésével lehet elősegíteni, Ezt a célt tűzte Széchenyi is maga elé, s ezért fordult a segíteni kész orvos buzgalmával hazája, Magyarország felé, Ismeretes, hogy a polgári nemzet egyik ismérve az egységes nemzeti nyelv. Magyarországon ekkor még a latin a hivatalos nyelv, ezért az egyik legégetőbb probléma a nemzeti nyelv jogainak helyreállítása volt, "Mert hol nemzeti nyelven tanít iskola, foly hivatal, forog fegyveres s szól társaság - írja a Hunniában - ott bármilyen kevésbé kedvezők legyenek is egyéb körülmények, még minden kifejlődés lehetősége." Szemrehányóan jegyezte meg, hogy míg "más nemzetek az

idő szükségéhez és élethez szabják nevelésüket. . . a szegény Magyar még mindig a honyhadiákban kotorkál. . . »/Hunnia/. Szintén felvilágosult világnézettől fakadt az, hogy a kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencse »legmélyebb sarkalat«-jának a kiművelt emberfőt tartja, mivel szerinte »az ész erő, s így az ész boldogság«/Hitel/ « A közintelligentia - értelmesség - azon jel, melynél fogvást a bölcs a nemzeteket mázsálja.» /Hitel/ A kiművelt emberfők mennyiségének szaporodását elsősorban neveléssel lehet elősegíteni. Ez egyben - Széchenyi szerint - a nemzet sorsának meghatározója is : «Valamely nemzet felemelkedése vagy jelentéktelennek maradása a véletlentől is függ, de éppen annyira a nemzetnek ifjúkorában részévé lett neveléstől». /Napló/ Nem csodálkozhatunk ezek szerint akkor, amikor Széchenyi a nevelést »Bámulandó következésű-nek tartja /Hitel/.» A neveléstől függ minden - írja naplójában - mert a gyermek agyveleje sima.» A nevelés útján válik valakiből jó polgár, becsületes ember és boldog aggastyán» /Napló/ mert minden földi boldogságunk a mi testi és lelki neveltetésunktől függ.»/Utirajzok/ Talán ez az idézet is egyik kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy milyen nagy hatást váltottak ki nálunk a felvilágosult gondolkodók által hirdetett tanok. Pillantsunk csak Helvetius szavaira, mindjárt szembeötlő a hasonlóság : »Ha bebizonyítanám, hogy az ember valóban csak nevelésének eredménye, kétségkívül nagy igazságot tártam volna fel a nemzeteknek. Megtudnák. . . hogy boldogságukhoz és hatalmukhoz nem szükséges más, mint a nevelés tudományának tökéletesítése» /13/

Ez a nemzetnevelés nem valósítható meg másképen, mint az egyes ember nevelésével. »Csak az a derék ember, a szó valódi értelmében, ki testi - és lelkileg természetéhez képest lehető legnagyobb magasságra van kifejtve«/Hunnia/. « A lakosok testi és lelki szebbítését előmozdítani a fejedelemnek legfőbb hivatása és egyszersmind legszigorubb kötelessége. De nemcsak a fejedelmek vannak erre felhiva és lekötelezve, de kivétel nélkül minden ember »/Önismeret/. Ilyen tökéletes embereket azonban nemcsak az iskolákban, és főleg nem a Széchenyi korabeli iskolákban kell nevelni, hanem a gyakorlat terén, a tapasztalatok segítségével :

„a természetnek bal – s előítéletek és szokások stb. által meg nem romlott útján bizonyosabban feltaláljuk szükséges tudnivalóinkat, mint egész könyvtárak elolvasása és sajátunkká tétele által.” /Hitel/

III.

Széchenyi a 40-es évekre egyre inkább távolodott az ellenzéki mozgalmától. Olyan belső ellentmondások feszültek benne, melyeket – éppen származásánál fogva – nem tudott feloldani.

Ezek az ellentmondások, amelyek kezdettől fogva megtalálhatók nála, rövidesen „kiszakították az egyre népesebb és egyre céltudatosabb haladó tábor soraiból, s a saját maga elindította mozgalom fékezőjévé tették.” /14/ Milyen ellentmondásokról beszélhetünk Széchenyi reformrendszerében? Az első, és legfontosabb az, amely alapvető, egy éni tragédiáját okozta: a reformot nem a forradalom előkészítőjének, hanem ellenszerének szánta. Széchenyi belegesen érzékeny lelkének minden rezdülésével irtózott a forradalom „veszélyé”-től. Tudjuk, hogy Széchenyi résztvett a Napoleon-elleni hadjáratban, s mint fiatal katonatiszt járt a forradalom utórezdüléseit mutató francia földön. Megismerkedett a francia forradalom irodalmával, nagyra is becsülte a forradalmat, sőt egyenesen szükségesnek tartotta, a nyugati polgári forradalmak példáját mégis elrettentésként festette nemzete elé. A forradalmat az emberi nemben megmaradt állatiság jelének tartotta, akárcsak a háborút. „Háború és forradalom emberi készítmény = irtó = mely nem ritkán tökéletes gyászba borítja a nemzetek legszebb reményeit, legdicsebb haladási vágyát” /15/ Attól rettegett Széchenyi, hogy az az eredmény, amelyet a reformmozgalom = löbök között ő is = eddig elért, egy sikertelen forradalomban teljesen megsemmisül. Ez lett az egyik oka Kossuthal való megismertetésének is, aki bár szintén nem akart forradalmat, de nem is rettent vissza lehetőségétől.

A másik súlyos ellentmondás az, hogy a polgári átalakulást a reakciós Habsburg-birodalom adott keretein belül, az alárendeltségi viszony érintetlenül hagyásával kívánta végrehajtani. Ennek ellenére Széchenyi nem volt feltétlen, vak híve a bécsi udvarnak, 1831-ben írta Wesselényinek: Te vészekedni s ujjat húzni akarsz a kormánnyal! Én is, csak hogy nem most,

gyengességünk közepette, hanem ha majd erősebbek leszünk.» /16/ Az udvarhűségben azonban mégis osztálya érdekeihez és családja hagyományaihoz volt hű Széchenyi,

Itt rejtezik harmadik ellentmondása : nem volt eléggé következetes a feud, alapját jelentő földesuri - paraszti viszony felszámolásának módzatait illetően. Nevelésével is az arisztokráciát óhajtotta emelni, s eme osztály segítségével a nemzetet . Ez kimondottan osztályprogram.

Ezek az ellentmondások törtek felszínre akkor, amikor a Széchenyi által elindított ellenzéki mozgalom túlnőtt Széchenyin. A radikálisabb mozgalom vezetője Kossuth volt, az állásait és a kicsikart eredményeket feltűző Széchenyi elsősorban ellene irányította támadását, Széchenyi felismerte, hogy a Pesti Hírlap egyre inkább az alsóbb osztályok követeléseit fogalmazta meg. Ez készítette Széchenyit a «Kelet népe» megírására 1841-ben. Ebben szállt szembe mindazokkal a tanokkal, melyeket Kossuth hirdetett, azt kifogásolva, hogy a szívhöz szólnak ahelyett, hogy az értelemhez szólnának. Ez a formát érintő vád végső soron a fent említett mély tartalmát takarta. Többek között bírálta Kossuth nevelési nézeteit, s kifejtette saját felfogását a népnevelés ügyében.

Említettük, hogy Kossuth a népnevelés ügyét a legkorszerűbb kérdésnek tartotta, Széchenyi maga is vallja, hogy valóban fontos kérdés a nevelés, de nem a legsürgetőbb, Ezt csak a látszat mutatja : «. . .nevelésünk egészen elhiabózott, és így mint mondám, úgy látszik, mintha semmi sem lenne sürgetőbb, mint ennek minélelőbbi elrendelése. . . » /17/ A nevelés fontosságát így fejtette ki : «Jóllehet első fel fogásra, sőt hosszabb megfontolás után is a nevelés tárgya mutatkozik nagy nemzeti sakkjátékunk azon vonásának, melynek józan logika szerint minden más vonást alá kellene rendelni, mert ha nem akarjuk tagadni, bajaink legfőbb oka tán az, hogy nincs hazánkban, mint szokás mondani, elég gátira való alkalmas legény. . . és hibázik viszont azon józan, és minden láрма s pompa nélkül tenni s cselekedni tudó osztály, mellyből minden hivatalra s minden dologra lehetne találni elég, választára alkalmas egyént, mi azonban korántsem lelki tulajdonunk vagy értelmi súlyunk hibájából, hanem egye-

26.

dül nevelésük fonák és még is oly bonyolódott létéből veszi eredetét, mert valóban, ha csálni nem akarjuk magunkat, sehol nincs annyi sokat tanult és még is annyi egészen haszonteletlen ember, mint nálunk. . . .»/18/ Széchenyi látja tehát a nevelés fontosságát az ország életében, sőt azt a fejlődés meghatározójának tartja, mégsem találhatunk egyetlen művében sem utalást a népnevelésre. Ezt már kortársai is észrevették. Dessewffy József 1831-ben « A Hittel című munka Taglalatja » c. munkájában elismerte, hogy amit Széchenyi a nevelésről és annak akadályairól ír « sok helyes észrevételeket » tartalmaz, de kiemelte, hogy a köznevelésben még eddig nem volt része a nemzetnek. Ezt a programot Széchenyi nem adta, bár foglalkoztatta a nevelésnek az alsóbb rétegekre való kiszélesítése. Széchenyi sokat töprengett a népnevelés problémáján, s ennek a töprengésnek hű tükré naplója : « Az ifjuság testét, szellemét alkalmassá kell tenni a hazának való szolgálásra, mert különben az ország, az állam számára hiába való volt a nevelés és csupán az egyén hasznára volt tekintettel. Ugy kell nevelni az ifjakat, hogy gyermekkoruktól megszokják minden szenvedélyöknek hazájuk javára és dicsőségére áldozását. Mindezt leginkább jó népiskolára van szüksége a hátramaradásból előre törekvő népnek. »/19/ Mellékesen hadd jegyezzük meg, hogy itt nagyon szépen tűnik elő Széchenyi nemzetnevelő eszméje. Az egyén nevelése nem a legtávolabbi cél, hanem eszköz a nemzet felemeléséhez. Széchenyi a nemzetet, tehát a közösséget akarta nevelni, ez az egyénnel keresztül – mint már láttuk – valósulhat meg. Ennek megvalósítása csak nyilvános iskolában történő neveléssel lehetséges : « egyeseket lehet jól nevelni, aki azonban hazájának, honfitársainak akar szolgálni, annak nyilvános iskola alapjait kell rakosgatnia. »/20/ A fentiekben megállapítottuk, hogy Széchenyi sokat tanult a felvilágosodás képviselőitől. Ezt az anyagot azonban átgyúrta a maga arculatának megfelelően, s sokszor ha el is vett belőlük, tett is hozzá. Széchenyi Locke tanításait is ismerte, de ezeket is korrigálta. Locke az előkelő ifjak magániskolájával szemben az « alsóbb osztályok » gyermekei számára « kezdetleges » munkásiskolát akart létesíteni, amelyekben a gyermekeket mesterségre tanítanák, s emellett minél több vallásos-
tatásban részesítenék. Mennyivel demokratikusabb Széchenyi felfogása, aki

bár az arisztokráciát akarta nevelni, programjába mégis belefért a nép is, a kilenc millió nem nemes. Széchenyit ebben a nézetében támogatta Helvetius állásfoglalása, aki nemcsak helyeselte, hanem harcolt is a nyilvános, közös oktatásért, amely egységes világnézetűvé neveli az ifjakat. Széchenyi nem tudott olyan radikális álláspontra helyezkedni, mint Helvetius, ezért nem is harcolt érte. Széchenyi elismerte, hogy a népnevelés állami ügy, másképp, mint állami irányítással, nem valósítható meg: „A nép, a tömeg nevelése az állam kezében van. Csak akkor válhatik valamely nemzet naggyá, ha vezetői okosak s maga a nép egészséges és erős.”/21/ Ez a Széchenyi által elképzelt kormány nem azonosítható a császári kormánnyal, amely mindennek mondható, csak okosnak nem. Maga ez az „okos kormányzat”, az egészséges erős nép, s a nevelés ilyenén szerepe mind-mind a felvilágosult racionalizmus vonása. Szinte önkéntelenül kívánczok ide Helvetius néhány sora: „Ha az emberek, akik szabad kormányzat keretei közt őszinték, jóindulatuak, szorgalmasak és egészségesek, aljas lelkűvé, hazuggá, silánnyá, tehetségtelessé és gyávává lesznek zsarnoki kormányzatban, akkor a jellemükben megnyilvánuló eltérés abból a különböző nevelésből származik, amelyet az egyik, illetve a másik kormányzat keretében kaptak.”/22/ Széchenyi tudta, hogy zsarnok kormányra nem lehet a nevelést bízni, s ennek a véleményének hangot is adott: „Ha fejedelmünk egyedül csak constitutionális országok feje volna, még akkor sem ismerném el hatalmát a nevelés ügyében a törvényeken túl, stb. De hát még mai állásában, mikor a trónhoz közel állóknak tanácsa szerint, szinte kötelességszerűleg abszolút elveket terjeszt, bizonynyal annál kevésbé!”/23/

Felmerülhet a kérdés, hogyha ennyire fontos a nevelés – a nemzet szempontjából a népnevelés –, akkor miért hallgatozt erről Széchenyi éveken keresztül? A válasz „a forradalomtól való félelme miatt. Bármennyire furcsán hangzik is, mégis ez a valóság. Ha ezt tüzetesebben megvizsgáljuk, tettenérhetjük Széchenyi ellentmondásának egyikét a nevelés területén. Az 1832–36-os országgyűlés után, mint láttuk, nagy teret nyert a népnevelés ügye reformjaink között. Ez döböntette meg Széchenyit, s ez készteti arra, hogy szint valljon.

Széchenyi az ide vonatkozó nézeteit főleg a Kelet népe soraiban fejti ki. „Én –írja– bármily paradoxnak látszassék is, mit mondok, csak kevéssel

ezelőtt nem voltam a népnevelés vagy jobban mondva a népfelvilágosítás
 mellett, mert tisztán áll előtttem, hogy nyomorult politikai köre közl, mely-
 ből így úgy szólván némileg csak tegnap merült ki a nép, vagy kétségbe-
 esésre, vagy nyílt lázra neveltük volna azt. Minek természetesen egyikére
 sem kívántam ez öntudattal nyújtani segédkezet. És pedig, mert nincs ke-
 gyetlenebb tény, mint valakit ámulásból s jobbat nem ismerő megelégtülésé-
 ből felrázni, vagy éppen felkorbácsolni: mielőtt egyáltalán ámulásaiért valóságot
 s felébredt vágyainak szabadabb hatáskört nyújtani nem volnánk képesek,
 S aztán, mert nem érhetne miiket magyarokat nagyobb csapás, mintha
 lázba, forradalomba gyulna a hon! Ki tehát e csapást minden módon ke-
 rülni s hátráltatni nem igyekszik, az bármily tudós s nagy tehetségű fér-
 fiu legyen is egyébiránt, semmi esetre nem hű magyar, kitől nemzeti fel-
 virágzását és saját szellemünkbeli felemelkedését várhatná a hon."/24/
 Elemezzük csak ezeket a sorokat! Tehát Széchenyi tudatosan ellenezte
 a nép felvilágosítását, mert ezzel akarta elkerülni, hogy az nyomorult sor-
 sának tudatára ébredjen. Lényegében helytelen szemlélet ez, s ha őszin-
 ték leszünk, párhuzamot vonhatunk az osztrák udvari politika, és Széche-
 nyi nézete között. Széchenyi mentséggül szolgáljon, hogy ezt az állapotot
 nem akarja konzerválni, ezt a megoldást csak ideiglenesnek tartja. Látjuk,
 hogy a forradalmat nem tudja másképp, mint pusztulásnak, súlyos csapás-
 nak elképzelni. Ettől való félelmében kitagadja a nemzet köréből mindazo-
 kat, akik ezt elkerülni nem törekednek. Kétségbeesetten kiáltja Kossuth
 felé: "... a népet, mint súlyos nyavalyából az életre visszafordulót, csak
 lassanként és a legkényesebb tapintattal szabad nyomorult mibenlétével meg-
 ismertetni" /25/ Ez pedig a tipikus reformeri út: lassan, körültekintéssel,
 "mindent megfontolva, mindent meggondolva" haladni a nemzet jobb sorsa
 felé. "Minél magasabb a születés, több a vagyon, annál nagyobb a felelet
 s kötelesség" /26/ írja a Világ c. művében. Ő talán tulságosan is érzi ezt
 a felelősséget. Kötelességét pedig abban látja, hogy a "minél magasb szü-
 letésűeket" megnyerje céljának, és velük emelni fel a kilenc millió nem-
 nemeset, Kossuth - aki már származásánál fogva is radikálisabb volt -
 valahányszor lendíteni kellett az ellenzéki mozgalmat, mindig mert a népre

támaszkodni, végeredményben sikerük, a 48-as forradalom győzelme is a néptömegek segítségének volt köszönhető, Ezért nem félt Kossuth a forradalomtól, mert a széles népi bázis hallatlan erőt kölcsönzött mozgalmának. Széchenyi osztályprogramja nem képzelt el forradalommal ezen a talajon csak a reformokig lehet eljutni, Meg is vallja ezt a Stádiumban: «Utam a közép, egyenesen kimondom, . . . úgy hiszem koporsóig az lesz. Azon reputatív se hideg, se meleg, mely annyiok előtt fertelmes, nekem legkellemesebb. . . . »/27/ A forradalomtól való félelmét szemléletes példán is élénk tárja : «nem tartom jó logikának, . . . ha valaki növendéket illetőleg azt mondaná : csak nőjön, csak erősödjék, csak vastaguljon előbb, majd megtágitjuk köntöseit azután : de azt tartom jó logikának, ha valaki, úgy is tudván, hogy nőni fog a növendék teste, már előlezen tágitja ruháit» /28/ Találón teszi fel ezzel kapcsolatban a kérdést Eötvös : hol van az az ember, aki növendékének, csak hogy ne hátráltassa növéstét, s hogy köntösei szét ne szakadjanak a szükségesnél tágabb ruhákat csináltat ?/29/ A köntös, mint azt Széchenyi maga is beismeri, már tágult, «mert hiszen kezd tág lenni, sőt van Magyarország minden lakosinak tág gacskább politikai léte már, . . . úgy a haláli álmából felébredt magyarnak neveléséről is lehet veszély nélkül, sőt kell ezentúl már gondoskodni, s adjon Isten erőt, s ezen legfontosb, legszentebb tárgynak okszerinti vizsgálásával is eléállok minélelőbb»/30/ Széchenyi látja a nevelés fontosságát, bevezetésének lehetőségét, maga meg is ígérte ezt - azonban mégsem tett semmit, Még mindig volt, ami kezeit lekötötte : az osztrák udvartól való félelme : «mind e mellett a nevelés tárgya még sem a most teendő legelső vonás, . . . azon okból, . . . mert ezen tárgynak idővesztés nélküli s talpra esett elrendelése nem függ egyedül magunktól.»/31/ Ettől való féltetésében még a kisdédóvó intézetekkel is szembe fordult, felismerte ugyanis, hogy ezek szaporítása csupán eszköz a reformpolitikuskok kezében, Ezt ugyanis, akárcsak a népnevelést, nem tartotta még korszerűnek - Kossuthtal ellentétben, Széchenyi szerint ez korántsem illett még «nemzeti sakkjátékunkba», Összefoglalásként idézzük magának Széchenyinek szavait, s a kiszemelt rész mintegy összegezését adja a fent elmondottaknak : «Ha egy

tökéletes forradalmon nem akarjuk áthajtani a nemzetet, hanem ingadozás nélkül kivánnunk nagy nemzetté emelkedni – ha nevelés által még mestersegesen is támogatik a magátul is mindegyre növekvő nemzeti test, mielőtt elég tág köntöse, azaz elég tág politikai léte volna, mellybe azt megbomlási veszély nélkül úgy szolván, belé is lehetne nevelni. – Forradalom ránk nézve legveszélyesebb halálos betegség.»/32/

IV.

A Kelet népe közel sem ért el olyan sikert, mint a Hitel, Világ vagy Stádium, sőt az ellenzéki mozgalom határozott ellenállásába ütközött, Kossuth-igaza tudatában – higgadtan, határozottan, utasította vissza a vádakát. Feleletében /33/ kifejtette, hogy az ország állapotának három stádiumát ismeri :

1. agitáció stádiuma : érezzük, hogy az állapotok úgy nincsenek jól,
2. discussio stádiuma : mikor meggyőződünk arról, hogy a dolog másképp is lehet,
3. cselekvés stádiuma : mikor azt mondjuk, másképp kell lennie,

Kossuth szerint az első stádiumon már túl vagyunk, és „az első stádiumon túl levők gyanánt említém : az ősiséget, az adót, . . . a népnevelést, . . . /34/ Tehát Kossuthék érezték, hogy az ország helyzete így nem megfelelő, s határozottan hirdették : igenis, másképp is lehet, Ezért azután felsorolták azokat a területeket, amelyeken a következő stádiumban cselekedni kell. Ezek közé tartozott a népnevelés ügye is, Kossuth észrevette a Széchenyiben feszülő ellentmondásokat, higgadtan fel is tárta őket, Széchenyi : „ . . . a statárium még néha tán szükséges, míg polgári lét, nevelés, . . . előzmények, . . . által gyökeresen kipótolva, tökéletesen és örökre szükségtelenné nem teendik»

Kossuth : Más részről legyen szabad azt is megjegyeznem, hogy ha a nemes gróf a nevelést csakugyan szükséges előzménynek tekinti : miért akarja mégis azt politikai jogoktól függeszteni fel ?

Miért tagadja, hogy a népnevelés nemzeti sakkjátékunkban a most teendő legelső vonás, s miért akarja utját állani népnevelésre célzó zsenge vállalatainknak, miket olly anyagilag ápol annyi őszinte kedély ?»/35/

Széchenyi a népnevelés megvalósítása előtt két javaslatának figyelembevételét óhajtotta, mégpedig azt, hogy a hibákat ne töljük a kormányra és

egymásra, hanem magunkban keressük, másrészt bizonyos "kötelességérzetnek fölébresztését és közönségessé tételeit", Kossuth erre gunyosan így felelt: "... ime! itt van, ezt tegyük s ne a népnevelést - ily pozitív javaslatot gyöngé értelemmel kivenni képes nem vagyok. . . ."/36/ Széchenyi nézeteit a népnevelésről elfogadhatatlannak tartotta. Abból - írja - hogy ez a tárgy nemcsak tőlünk függ, korántsem az következik, hogy a dolgot elhanyagoljuk, hanem inkább az, hogy kettőzített erővel és igyekezettel tegyünk meg annyit, amennyi tőlünk tellik. Ez a helyes álláspont. Nem szabad visszarriadni a kormány elzárkózása miatt, hanem újabb és újabb ostromokkal csikarni ki mindazt, ami lehetséges. Kossuth helyesen látta, hogy Széchenyi álláspontja a visszahúzó erők alá ad lovat, s ezekre utalva sóhajtott fel: "Adná isten, hogy egyhamar csak mind az meg volna téve, mit e részben tennünk lehetne. örömmel s elégedéssel tekintenénk a jövőbe" /37/ Figyeljük meg Kossuth következő fejtegetését, mennyi logika rejtőzik benne: "De különben is, ha eddig a népnek politikai létéről, jogokról s az örökös gyámsági rekeszeknek kissé tágításáról vala szó, mindig azt szokták felelni: Nem lehet, nem érett még erre a mi népünk, előbb nevelni kell. Most pedig a nemes gróf azt mondja: előbb politikai létet kell a népnek adni, aztán nevelést. - Boldog isten! hisz így soha ki nem jövünk a circulus vitiosusból" /38/ Az ellentmondást megértjük, ha feloldani nem is tudjuk, hogy Széchenyi, amikor a nevelésről beszél, a vagyonosok nevelését érti, az arisztokráciáét, amely felvilágosulva magához emeli az alsóbb osztályokat. A felvilágosult uralkodó osztály majd kiszélesíti a politikai jogokat, s akkor lehet nevelni a népet is - a kivált politikai köntösbe. Kossuth nem ellemezte, hogy politikai jogok előzzék meg a nevelést, mégis megkérdezte, melyik a jobb: egy szabad nép, mely buta, vad, durva, neveletlen, vagy egy nevelt, erkölcsös nép, mely még nem szabad? Kossuth a - Széchenyi által felhozott - érvet fordította vissza: ne véljük - írja - hogy a nép nem gondolkodik nyomorult sorsáról, de éppen az a baj, hogy nevelése nem lévén, azt rosszul fogja fel, nyomorultabbnak képzei. Fejtegetéseit a következő hasonlattal zárta le: "... a népnevelés olyan, mint a fölgy, mellynek nagy idő kell, míg a kisded mákból élőfa lesz, de ép azért nem lehet

vele eléggé sietnünk, s ha csakugyan nem rajtunk áll, egész erdőt vetni egyszerre : ültessen csak kiki tehetsége szerint apró csemetéket, - majd fa fa mellett erdőt csinálni.» /39/

A vita tulerjedt Széchenyi és Kossuth párharcán. Hozzászóltak főnemesek és kisnemesek, költők és írók - legtöbbjük Kossuth oldalán. Eötvös József - már idézett művében - feltette a kérdést Széchenyinek : «Hol van a törvényhozó, ki népének valaha politikai jogokat adt volna csak azért, hogy később nevelésük veszély nélkülivé váljak ? hol van nemzet, mely politikai szabadságot kívánva, nem arra hivatkozott volna, hogy megérett rá, s hol zsarnokok, ki azt eltagadná a nélkül, hogy éppen a nép éretlenségére hivatkoznék s nagy zajjal hirdetné, hogy alattvalói még a művelődés alantabb fokán állnak, mintsem hogy nekik politikai veszély nélkül adathatnának ? Tudomásom szerint a nevelés eddig általánosan politikai jogok gyakorlására sine qua non feltételnek tekintett, s talán soha az ellenkező - hogy t. i. csak bizonyos politikai jogok gyakorlata által válik a nép neveltetésre alkalmatossá - még nem állítatott.»/40/ A politikai jogok előfeltételének tartja Eötvös is a nevelést, a műveltséget, a szabadság - kérdi - «nem ott tűnik-e fel mindig szemeink előtt, hol aránylag a legtöbb művelődés vala »? /41/ « A nemzeti erkölcsök azok, mik minden törvényt magyaráznak : s a kiművelt nemzet csak úgy tüheti el hajdanának alkotmányos formáit, ha végrehajtásuk által nem sértetnek érzeményei»/42/ Lényegében Eötvös álláspontja azonos Széchenyiével, annyi eltéréssel, hogy az ország politikai helyzetét már nem találta veszélyesnek ahhoz, hogy a népnevelést bevezethessük. Eötvös idealista szemléletét fejezi ki akkor, amikor így teszi fel a kérdést : «vajon ily viszonyokban nem kívánatos-e, hogy inkább erkölcsi, mint anyagi szűkség legyen e változások alap-ok, hogy inkább az értelem hatalmával, mint anyagi erővel küzdjenek az új ügyek pártolói, hogy a nép, mely jogaiért vív, inkább ügyének igazságában, mint anyagi erejében bizzék, hogy inkább - mi csak művelt nemzeteknél lehet reform, mint revolutio által vivja ki győzelmét ?»/43/ Ezzel az érveléssel Széchenyit akarta meggyőzni, azt bizonygatva, hogy ha nem a neveléssel próbáljuk az alkotmányt

kiterjeszteni a nemzet szükségleteire, akkor azt megteszik mások - a "si-
lány" anyagi erővel. Nos, Széchenyi választhat ! Eötvös nem teszi magá-
évá Széchenyi azon nézetét sem, hogy a népnevelést időszerűtlenné teszi
az osztrák udvar privilégiuma, Kossuth álláspontját, s elvét támasztotta alá,
amikor ebből azt a következtetést vonta le, hogy amit megtehetünk, azt i-
gyekezzünk is minél következetesebben megtenni.

A konzervatív arisztokrácia oldaláról bírálta Széchenyit gróf Dessewffy
Aurél, aki X. Y. Z. álnév alatt jelentette meg cikkét 1841-ben a Világ című
lapban./44/ Kategórikusan kijelenti, hogy a népnevelés kérdésében a "Ke-
letnépe tisztelt szerzője" merőben téved. Téved annyiban, hogy a népneve-
lés kérdése elé helyezi a politikai jogok "osztogatását" Ez pedig azért nem
helyes szerinte, mert a népneveléssel - mivel ennek eredménye évek kér-
dése - a politikai jogokat nemcsak meg nem haladnánk, de utól sem érnénk.
Az nem kifogás, - Dessewffy szerint - hogy ez nemcsak tőlünk függ, mert
pl. az ősiség, a bank, stb. is a kormánytól függ, s ezt Széchenyi napirenden
emlegeti. Dessewffy teljes lojalitással viselkedett az udvar iránt, amikor a kér-
dés eme oldalát boncolgatta. Szerinte nincs méltatlanabb dolog, mint azzal
gyanusítani a kormányt, hogy a "népnevelés dolgában üdvös intézkedéseket
hátráltatni fogja" /45/ Olyatán fogta fel a kérdést Dessewffy, mintha erre még
sohasem történt volna precedens /1825-27-es o. gy. : 1832-36-os o. gy./
Dessewffy helyesnek tartotta Széchenyi és Kossuth vitáját, mert ebben - úgy-
mond - a vélemények érlelődnek. De amíg a vita eldől, a következő taktikát
ajánlja :

1. "Nem beszélni sakk játékról - mint azt Széchenyi tette - mert sakk
nem gondolható ellenpárt nélkül s azzal végződik : sakk és matt a
királynak, mi pedig a hű magyaroknak nem szándéka" - /Mivel neki
nincs ilyen szándéka/
2. "Nem hirdetni a kormányról, hogy németekké akar tenni, a mi nem
igaz, vagy ellensége a népnevelésnek, a mi méltatlan gyanusítás" /46/
- Ha Dessewffy olvasta volna Sándor Lipót főherceg levelét a király-
hoz, vagy - ne kívánjunk ilyen nagyot : csak "hű magyar" szemeit
tartotta volna nyitva, bizonyára más véleményen lenne.

Azt mondja Dessewffy gróf, hogy a kormány ellensége a népnevelésnek, akkor barátja, vagy legalábbis támogatója. A népnevelést támogatni pedig elsősorban anyagiakkal, pénzzel lehet. Nézzük meg, milyen helyet foglalt el a népnevelés a kormány költségvetésében/1847./:

1. Budán a fellegyes udvar számára	129 000 Ft.
2. M. o.-ban fizetett status adósságokért	1 213 000 Ft.
3. Királyi kormány és ítélőszék	2 529 000 Ft.
4. Só felemelt árából utakra és vizekre	288 000 Ft.
5. Vármegyék és királyi városok belső ig.	5 953 125 Ft.
6. Végvidéki beligazg. s épületi költs.	1 042 405 Ft.
7. M. o.-ban fekvő rendes sorkatonaság t.	8 540 000 Ft.
8. Végvidéki katonaság tartására	1 351 541 Ft.
9. Restanciák az egyens adóból	225 000 Ft.
10. Jövedelem kezelési költségek	6 783 054 Ft.
11. Bécsbe a centralis birodalom kincstárába küldetett	7 706 598 Ft.

Összes : 34 262 333 Ft. /47/

Nevelésre egyetlen garast sem találunk. Nos, a király ennyire viselte szíven a magyar népnevelést.

Sokkal radikálisabb nézőpontot foglalt el Vörösmarty Mihály /48/. Az alkotmányjog kiterjesztésével és a neveléssel kapcsolatban az a véleménye, hogy az egyszerre indulás, ha különben lehetséges, e két tárgyban ez a legüdvösebb. Helyesen figyelmeztette Vörösmarty a politikusokat arra, hogy a nevelés nálunk még nemzetiség tekintetében is különös figyelmet érdemel.

Nem maradhat ki a névsorból a reformpárti művelt köznemesség egyik jellegzetes alakja : Fáy András sem. 1841-ben jelent meg kis könyve : a «Kelet Népe nyugaton» címmel. Kifogásolta, hogy Széchenyi a hadiadóra többet gondolt, mint a népnevelésre, pedig „... „Ángol, franczónban, s egyebütt, hol szabadabb alkotmányok léteznek, az adó budgetjébe befoglaltatnak a nemzeti közfundus költségei is, millýenek a vallás-gyakorlatnak, tanításnak, ut-hidcsinálásnak költségei, stb. . . .»/49/

Széchenyivel szemben Fáy időszerűnek tartotta a kisdédvő intézeteket, mivel ezek a legszelidebb, leghatékonyabb eszközei magyarosodásunknak.

Ez valóban így van, de nem a legeredményesebb eszközök, Kossuth hamar felismerte ezt, s a kisdédvók helyett az iparoktatást, reáliskolákat és műszaki főiskolákat követelt. Fáy végül kompromisszumos javaslatot tett a vitatkozó feleknek: „Intézzük nevelésünket jelenleg úgy, mint azt mostani körülményeink lehető legjobban megengedik, s javulván ezek, javítsuk mi is nevelő rendszereinken és intézeteinken”./50/

Az ellenzéki mozgalom képviselői nemcsak a városokban, a cselekvés területén is eredményeket akartak elérni. Az 1843-44 országgyűlés válaszmánya mintegy 100 000 forintos nemesi hozzájárulással a hazai tanítóképzést akarta fejleszteni. Az elemi iskolák fenntartását községi hatáskörbe utalta. A népnevelési törvény végrehajtását pedig ki akarta venni a kormány kezéből, és megyei bizottságok ellenőrzése alá kívánta helyezni. A javaslat azonban nem került az országgyűlés elé. A reakciós kormányzat ennek ellenére a haladó javaslat ellensúlyozására 1845-ben a saját hatáskörében adott ki új szabályzatot az elemi iskolák számára. Ez bár bővítette a tantervet, szervezeti módosítása mégis a reakciót szolgálta. Az eddig működő világi felügyeletet teljesen a papságra ruházta át. A felbátorodott papság pedig a megyék által kiküldött hatósági személyeket az iskolába be sem engedte.

Igy festett a reformkorban a népoktatás ügye, amelyen bizony sürgősen javítani kellett volna. Ezért szomorú az az álláspont, amelyet Széchenyi István foglalt el, aki megannyi haladó gondolat szülője volt, s aki – sajnos ebben a kérdésben – fékezője lett előmenetelünknek. Nem csoda tehát, hogy ez az ellentmondásoktól telített egyéniség homlokegyenesen ellentmondó véleményeket váltott ki az utókorból.

V.

Röviddel Széchenyi halála után jelent meg Schvarcz Gyula könyve: „A közoktatásügy mint politikai szükséglet Magyarországon” címen /51/ Schvarcz végigtekint a magyar történelmen, hogy bemutassa a közoktatás fejlődését. Így jut el a reformkorig, amelyet, mint egy kissé elfogult Kossuth-párti szemlél, elfogultsága szemüvegén félreismeri Széchenyit, – „Volt-e kornak – írta Széchenyiről – egy más nevezetes embere, ki lényes állásá-

nál fogva hasonlíthatatlanul többet tehetett volna a magyar közoktatásügyért, mint Wesselényi Miklós, egy férfiú, kinek hatásköre és álláspontja éppen oly távol esett a lenyűgözött ellenzék örök sérelmi önmegszégyenítéseitől, mint a merev, ugynevezett patriarchális, specialis magyar conservativizmustól.*/52/ Ebben az utóbbi állításban igazat kell adnunk Schvarcznak, hiszen ezt maga Széchenyi is bevallotta : „ . . . kiki abstrakálhatja magának, hogy én mostanság sem ellenzéki, sem konzervatív nem vagyok, hanem ha már valami politikai titulusomnak lenni kell, becsületes progresszista, ernyedetlen reformér */53/ A továbbiakban Schvarcz a Hitel, Világ, Stádiumot említi, amelyekben „ a házi nevelésről mégis. . . . alig van elejtve pár szó, magasabb társasértelemben vett nevelésről, tanodákról, népnevelésről, közoktatásügyről egy szó sem. */54/ Szerinte Széchenyi a népneveléssel csak 1832-36-os országgyűlés közoktatásügyi javaslatainak hatására kezdett foglalkozni. A fentiekben láttunk néhány idézetet Széchenyi naplójából. Ezek világosan bizonyítják, hogy Széchenyit foglalkoztatták ezek a kérdések, de ez nem írható Schvarcz Gyula rovására, hiszen 1866-ban még nem ismerte Széchenyi naplóit. Miért nem foglalkozott Széchenyi a közoktatásüggyel ? Megadja erre is Schvarcz a választ : „gróf Széchenyi hiányos ifjúkori nevelése, . . . hozta már úgy magával, hogy mindenre inkább kiterjessze reformkori igyekezteit, csak az iskolára ne. . . . */55/ Valóban hiányosnak mondható Széchenyi neveltetése. Nevelője Liebenberg János, aki elsősorban a magánoktatásnak volt híve, s ellenezte, hogy Széchenyi nyilvános iskolába járjon. Neveltetéséről így nyilatkozott Széchenyi : „ Testileg meghiztam ugyan, de lelkileg olyan tudatlan maradtam, mint voltam előbb. */56/ Ezen Széchenyi önnevelésével akart segíteni - mint láthattuk : sikeresen. Olvasottsága, műveltsége oly nagy volt, hogy országszer- te párját ritkította. Ezért tartom helytelennek azt az anekdótát, amelyet Schvarcz idéz Széchenyi műveltségére vonatkozóan : „ a bécsi francia követ, ki Széchenyivel Metternich herceg valamelyik estélyén sokáig beszélgetett, a hozzájuk közel álló miniszternek Széchenyi távozásakor ezt sugta : én érette szerelmes lettem a tudatlanságba. */57/ Visszatérve a közoktatás ügyre, csak azt akarjuk megállapítani, hogy ha Széchenyi irtózott a népneveléstől, akkor ezt nem a neveltetéséből, hanem politikai állásfoglalásából kell magyarázni.

Széchenynek az udvarhoz való viszonyát a következőkép jellemezte Schvarcz : „ a bécsi udvari politikához való szívélyes viszonya emellett őt még folytonosan arra is integette, hogy semmi féle ujítás ne hozzon szőnyegre, ami a bécsi kormány politikának komoly antipodja»./53/ Felmerült tehát a népnevelést gátló másik akadály. Amit Schvarcz Széchenyi szemébe vet, azt nem a »szívélyes viszony« diktálta, hanem az udvarról, illetve az udvar részéről fenyegető nemzethalál félelme. Ennek ellenére sem mondhatjuk el Schvarcz-cal azt, hogy Széchenyi szerepe minden volt inkább, mint jótékony, mi sem kevésbé, mint tudományos.» Széchenyi, ha a köznevelés területén nem is tudott forradalmi lenni, de a neveléssel kapcsolatban általánosan kifejtett nézetei nagyon haladók, demokratikusok, s ez feltétlenül a pozitív oldalra billenti a mérleget.

Más véleményt körvonalaz a századfordulón Imre Sándor. /59/ Határozottan kijelenti : »Széchenyi eszméinek következetessége nemcsak a nemzeti nevelés elméleti rendszerében, hanem magában a nemzet nevelésében is megnyilatkozott.»/60/ Széchenyi rendszere sajnos nem volt következetes. Súlyos ellentmondásokkal volt terhes, amelyek viszont valóban következetesen érvényesültek Széchenyi nevelési elméletében is, akárcsak működésének egyéb területén. Imre maga is polemizál Schvarcz-cal, s a köznevelés korai jelentkezésére Széchenyi rendszerében a Hitelt hívja tanúnak. Széchenyi ebben arról írt - mint ismeretes - hogy hitelre, pénzre van szükség, hogy gyermekeinket nevelhessük, taníttassuk. Ennek alapján vonja le Imre a konzekvenciát : »mindjárt első nagyobb munkájából kitetszik tehát a köznevelés fontosságának az ismerete, de ott van e mellett a halasztás oka is.»/61/ Széchenyi azonban, mikor ezt írta, nem a népnevelésre gondolt, hanem a vagyonos osztály nevelésére, mert a jobbágyot igazán kevésbé érdekelte a hitel állapota. Neki így sem, meg úgy sem volt pénze arra, hogy gyermekét taníttassa, hitelt meg nem volt mire felvennie. » A nemzetet építő munka megindítására - írja Imre - nem lett volna alkalmas a népnevelés ügye : nem érdeklődött volna iránta elég sok ember s iskolaalapítással nem ért volna el Széchenyi egymaga annyit, a mennyit a különböző elemek egyesítése, minden rétegnek egy cél felé irányítása által

megindított és megteremtett, A népnevelés ügyét hiában fejtegette volna rendszeresen valami külön munkában, annak nem lehetett volna olyan körülmények között általános érdeklődést keltenie.”/62/

Miért nem lett volna alkalmas a társadalmi építő munka megindítására a népnevelés - kérdezhetnénk - amikor Imre Sándor szerint is a nevelésnek köszönhető minden társadalmi változás ? Vagy talán mégsem ez határozza meg ? Imre a népnevelés háttérbe szorulását elsősorban nem Széchenyi félelmével magyarázza, amelyet a forradalom réme váltott ki, hanem az érdeklődés hiányával, Ebben pedig volt hiány a reformkorban, amint ezt a fentiekben láttuk, Széchenyi a Kelet népében éppen azért emelte fel a szavát a népnevelés ellen, mert tulajdonképpen is nagynak találta az érdeklődést s ezért nagyon is veszélyesnek, Imre Sándor csak úgy tudja megmagyarázni Széchenyi ellentmondását, hogy szétválasztja az oktatás és nevelés kérdését, a népet nevelés által kell az oktatásra előkészíteni. Széchenyi, amikor a népiskolákról beszélt naplójában, mindig a nevelés eszközének tekintette azokat.

Imre Sándor szerint Széchenyi azért nem kezdte az iskolák alapítását, mert egyedül nem tehetett volna eleget. Azonban ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy nemcsak, sőt elsősorban nem Széchenyi agyában merült fel a népnevelés kérdése, Említsük csak azokat, akik Imre művében is előfordulnak : Kossuth Lajos, Eötvös József, Fáy András, de felhozhatjuk példának szinte a kor minden kimagasló egyéniségét : Wesselényi Miklóst, Kölcsey Ferencet, Táncsics Mihályt, és így tovább hosszú sorokon keresztül.

I r o d a l o m

1. Magyar törvénytár 1740-1835. Bp. 1901,
2. A magyar jakobinusok. Iratok- levelek -naplók. Bibl. kiadó Bp. 1957. 104. ol.
3. A magyar nevelés története a feudalizmus és kap. korában. Nevelés-tört. Könyvtár Bp. 1960. 56. o.
4. Köznevelés, 1917. 5. sz. 74. o.
5. u. a.
6. Magyarország története a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet időszakában, Egy. tankönyv. Bp. 1957. 159. o.

7. Barta István : Széchenyi és a magyar polgári reformmozg. kibontakozása, Tört. Sz. 1960. 2-3 sz. 234-37. o.
8. M. o. tört. . . . tank. 217-43. o.
9. «Kisdédóvás» P. H. 1841. 16 sz.
10. «Gyermekeyilkolás» P. H. 1841. 10. sz.
11. «Unió» P. H. 1841. 22. sz.
12. P. H. 1841. 15. sz.
13. Fináczy Ernő : Helvetius pedagógiája. Magyar Filozófiai Társ. Közleményei 1911. 102. o.
14. Széchenyi István. A Tud. Ak. tézisei. Társadalmi Szemle 1960. 2. sz. 43. o.
15. Döblingi irodalmi hagyaték III. rész.
16. Széchenyi tézisek. . . . 45. o.
17. Széchenyi István : Kelet népe. Magyar Tört. Társ. Bp. 1925. . . 401. o.
18. K. N. 400
19. Imre Sándor idézi Sz. I. naplójából. . . . 51. o.
20. u. a. 53. o.
21. u. a. 55. o.
22. Helvetius : « Az emberről » Szöv. gyűjt. /fil/ II. 172. o.
23. 1840. jan. 4-i beszédből.
24. K. N.
25. K. N. 314
26. Világ. . . . 4. o.
27. Sz. I. Stádium 331. o.
28. Kelet Népe 400
29. E. J. : K. N. és Pesti Hírlap 23. o.
30. K. N. 400. o.
31. K. N. 401. o.
32. K. N. 400. o.
33. Felelet gr. Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól. /M. o. újabbkori tört. forrásai, Bp. 1925./
34. id. m. 486. o.
35. u. a.
36. u. a. 521. o.

37. u. a.
38. u. a.
39. u. a. 522. o.
40. E. J. id. m. 28. o.
41. u. a.
42. u. a. 29. o.
43. u. a. 29-30. o.
44. X. Y. Z. : Pesti Hirlap és Kelet Népe közti vitály /M. o. ujabbkori tört. forr. Bp. 1925./
45. id. m. 600.o
46. u. a. 607. o.
47. Schvarcz Gyula : A közoktatásügyi reform . . . 99 o.
48. Hazay Gábor : A Kelet Népe 1841-ben /M. o. ujabbk. tört. forr. Bp. 1925./
49. Fáy id. m. 13. o.
50. u. a. 27. o.
51. Pest 1866.
52. id. m. 101. o.
53. Politikai programtör. előszava.
54. S. Gy. : id. m. 102. o.
55. u. a. 104. o.
56. id. Gaal Jenő : Gr. Sz. I. nemzeti politikája Bp. 1902. 142. o.
57. S. Gy. id. m. 108. o.
58. id. m. 104. o.
59. I. S. : Gr. Sz. I. nézetei a nevelésről Bp. 1904.
60. id. m. 135. o.
61. u. a. 195. o.
62. u.a. 199. o.